

Brottstycken ur äldre rättskipning på Sollerön

Om länsmän, landsfiskaler och fjärdingsmän m.fl.

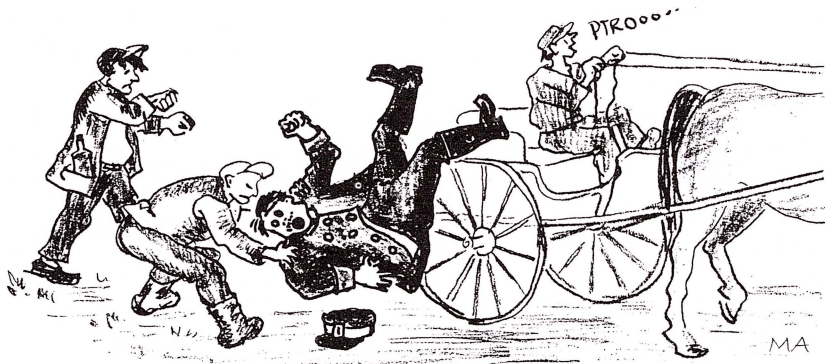
Det ojämförligt mest omtalade brott som inträffat på Sollerön är utan tvekan mordet på "Svarnt" 1848. Den illa omtyckta fjärdingsmannen som skulle "panta bruden" för någon skuld på ett bröllop i Bengtsarvet men som råkade ut för de berusade bröllopgästernas vrede och övermannades, misshandlades och bragtes om livet av en skara män. De närmare omständigheterna framgår av en artikel i Sool-Öen 1979. "Svarnt" hette egentligen Bondpers Anders Olsson men hade fått sitt öknamn på grund av att han oftast var iklädd en svart fårskinnspäls. Märkligt nog var Bondpers Anders både kronofjärdingsman, utnämnd av länsstyrelsen, och sockenfjärdingsman, vald av sockenstämman på Sollerön. Att han var kronofjärdingsman gav honom bemyndigande att vara skatteindrivare och det var hans brutala metoder på detta område som gjorde honom illa omtyckt på ön.

Brottet klarades upp och sammanlagt nio män häktades som misstänkta för dråpet. De dömdes till varierande straff beroende på deras inblandning i misshandeln. Utredningen leddes av tillförordnade länsmannen **A.O. Lindh** men det var auditören **Jonas Oscar Alin** som åtalade männen ända till högsta instans. Ingen av de bägge tjänstemännen var boende på Sollerön. Som ledare för de åtalade stod Krång Matts Mattsson (Krångan Mas d.ä.) och han dömdes till döden genom halshuggning men benådades av Högsta Domstolen. Dödsstraffet omvandlades till straffarbete och han avtjänade sitt straff på Marstrands fästning. Han återkom till Sollerön 1862. Av folk ansågs han inte som någon missdådare. Han levde ogift i Krånggården och avled 1904 i en ålder av 81 år.

Någon djupare ånger över sin handling kände tydligen inte Krång Matts. En gång berättade Johan Svensson i Vibergsgården (f. 1887) att han som skolgosse lekte med några jämnåriga bakom skolan. Troligen var detta någon gång före förra sekelskiftet. Där höll en äldre man på att såga ved till skolan. De började tissla och

tassla om gubben och någon av dem visste att det var han som slagit ihjäl "Svartn". En av de djärvaste dristade sig fram till honom och frågade om det var han som haft ihjäl "Svartn". Gubben slutade såga och vände sig till pojarna och sade: "Ja, å ä va lagum a an" (...det var rätt åt honom).

Länsman Carl Fredrik Norgren tjänstgjorde på Sollerön/Mora på 1860-talet. Om han var boende på ön är inte bekant. Vid något tillfälle hade han ett ärende till Gesunda och som den tjänsteman han var, företog han resan med lejd hästskjuts. Vad hans ärende handlade om är inte närmare känt, men det kan ha varit fråga om indrivning av skatt, vilket var en ganska vanlig syssla för länsmannen. Några berusade karlar stoppade hästskjutsen, drog ner länsmannen från fordonet och gav honom en rejäl omgång stryk. Det framgår inte om de skyldiga ställdes inför rätta. Möjligen var detta anledningen till att länsman Norgren företog en razzia i Utanmyra strax före jul 1860 i avsikt att beslagta böndernas brännvinspannor. Sannolikt kan händelsen i Gesunda ha bidragit. Husbehovsbränningen hade då nyligen förbjudits och länsmannen kan troligen ha fattat beslutet för att många utanmyrabor hade sina fäbodgårdar i Gesunda.



Överfallet på länsman Norgren i Gesunda 1859.

Den nya lagen mötte ingen förståelse i Utanmyra och länsmannen mötte kraftigt motstånd när han slog till, bl.a. hos den bekante spelmannen "Knipen" - Kistnis Anders Nilsson. Där blev det tumult. Länsmannen fick mäska kastad i ansiktet och blev misshandlad. Tillslaget resulterade i ett slags uppror i Utanmyra och om detta finns att läsa i Sool-Öen 1977. Länsman Norgren måste begära förstärkning med ett 40-tal soldater från Mora kompani för att kunna bemästra situationen. Militären var förlagda i byn någon månad. En viss hämnd togs dock på länsmannen. De hygieniska förhållanden i byn var primitiva och avträdet i länsmannens tillfälliga kvarter bestod endast av "stör i vägg", där han fick göra sina behov. Några företag-

samma utanmyrabor sågade i stören en kväll, dock inte hela. När länsman Norgren en kväll skulle göra sina behov, knäcktes stören när han satte sig och han störtade baklänges ner i avföringen. Många utanmyrabor fick sig ett gott skratt när de fick kännedom om sabotaget. Någon skyldig lär inte ha anträffats.

Under detta bråk var Bråmå Jöns Jönsson fjärdingsman på Sollerön men efter denna händelse förordnade sockenstämman flera ordningsmän i varje by. Länsman Norgren lär ha sökt annan tjänst ganska kort tid efter tumultet i Utanmyra.

Kronolänsman Johan Edvard Berg (f. 19/7 1832 i Leksand) fick tjänst på Sollerön 1870 efter en tid i Lima. Han var gift med Hilda Ottilia von Knorring och paret bodde i gamla fanjunkarbostället i Haraldsarvet (nuvarande Vibergsgården). Flera fanjunkare av släktet von Knorring hade disponerat gården tidigare, bl.a. Gustaf Vilhelm von Knorring som avled på gården 1844.

Länsman Berg hade tydligt visst intresse av gruvbrytning och fick en inmutning registrerad vid Flenberget i augusti 1890 tillsammans med skomakaren Per Flinta och Skräddar B.P. Persson. Det gällde en nyupptäckt gruva som betecknande nog kallades Tremansgruvan, belägen på Flena svinvall. Inmutningen låg på Buslars Per Perssons skifte. Mutsedel utfärdades men om någon brytning skett är inte känt.

Huruvida länsman Berg hade någon kontakt med solleröborna i övrigt kan ifrågasättas. Han tjänstgjorde under den tid som dråpet på Göra Margeta Jönsdotter från Bråmåbo skedde. Om detta brott berättas i Sool-Öen 2006. Av vilken anledning brottet tystades ner är oklart. I det fall länsman Berg hade haft en någorlunda god relation till fjärdingsmannen och folk på ön, hade säkert de skyldiga kunnat ställas till svars. Länsman Edvard Berg slutades sin tjänst på Sollerön 1893 och flyttade hem till Leksand.

Kronolänsman Olof Stadig (f. 8/10 1853 i Transtrand) kom från Äppelbo 1894 och var förlagd på Sollerön fram till 1913. Han tycks ha varit mån om sin värdighet som statlig tjänsteman och samsjån med solleröborna var inte alltid den bästa. Handlanden A.L. Newton var en av dem som inte stod så högt i gunst hos länsmannen eftersom han gjorde narr av honom. Mest känt är att Newton drev med honom bl.a. i sina annonser i Mora Tidning. Newton sålde bågsågar i sin affär och om dem annonserade han enligt följande:

” O-stadig är en träkrok
stadigare är en järnkrok
men stadigast
äro mina patenterade stålågar”



Kronolänsman Olof Stadig som bl.a ledde utredningen av mordet på skogsarbetaren Bleckberg.

Det gick inte att ta fel på vem den skämtsamma annonsen riktades mot. Newton lurade även länsmannen att åtala honom för falskmynteri en gång sedan han demonstrerat en s.k. sedelpress i butiken och gjort sken av att han tryckt sedlar. Självfallet förlorade länsman Stadig målet i tingsrätten.

Även under Stadigs tid var Bråmå Jöns Jönsson vald som fjärdingsman. Newton hade vid ett tillfälle anledning att kontakta länsmannen och framhålla för honom att han kunde komma och ta reda på sin dräng som låg avsupen i ett dike. Detta förbättrade självfallet inte deras inbördes relationer.

Länsman Stadig lyckades inte lösa det omtalade fallet med skogsarbetaren Axel Vilhelm Bleckberg som bragtes om livet i en skogskoja i Garbergs fäbodan vintern 1905. Huvudmisstänkta var arbetskamraterna Johan Persson från Ekshärad och Torp Anders Andersson från Vallerås i Malung. Dessa bägge hade agiterat för strejk mot skogsbolaget, vilket Bleckberg motsatt sig. Det hade blivit bråk. Trots omfattande förhör nekade de bägge all kännedom om dråpet och förklarade att Bleckberg bara försvunnit från kojans. Bleckberg anträffades död i Grossjön väster om Garberg påföljande sommar. Han obducerades i sockenstugan på Sollerön av en provinsialläkare A.Eriksson. I utlåtandet drog provinsialläkaren märkligt nog slutsatsen att dödsorsaken var drunkning, trots att han hade synliga skador på kroppen. Fallet Bleckberg finns utförligare beskrivet i Sool-Öen 1983.

Byskvallret tystnade dock inte och 1910 fick länsman Stadig ett anonymt brev där det påstods att Sammils Per i Bengtsarvet medverkat genom att med häst och släde köra den döde Bleckberg till Grossjön. Per åtalades för medhjälp men friades i tingsrätten eftersom han nekade och bevisningen befanns bristfällig. Han

friades även av hovrätten sedan länsman Stadig överklagat. Stadig gav sig inte (han gjorde minsann rätt för namnet) utan begärde överprövning i Högsta Domstolen. Målet blev dock avvisat och hovrättens friande dom stod fast. Länsman Stadig vann alltså ingen framgång med sitt åtal i någon instans. Vem som orsakade Bleckbergs död förblev alltså oklart. De bägge arbetskamraterna ansågs dock allmänt som skyldiga till dådet.

En epilog till händelsen kan vara värd att nämnas. Sommaren 1955 vikarierade jag som tillförordnad fjärdingsman i Malungs norra distrikt. Vid ett tillfälle åkte jag tillsammans med en kollega till en enslig skogskoja mellan Östra Utsjö och Yttermalung för att söka en man i ett ärende. Han hette Torp Anders Andersson - en äldre tystlåten man. Han svarade enstavigt vid samtal och han verkade närmast skygg vid mötet med oss. Senare talade jag med hans släkting i Vallerås, nämndemannen Henry Eriksson. Han berättade att Torp Anders varit ensam och tystlåten under hela sitt verksamma liv. Han var ogift och sökte ingen social samvaro. Det verkade som om han grubblade över något. Han berättade dock aldrig någonting om sina upplevelser. Arbete hade han haft i Norrland och Idretrakten. Fallet Bleckberg föll inte på tal vid mötet med Torp Anders eftersom jag då inte alls kände till omständigheterna. Brottet var ju också för länge sedan preskriberat. Dock kan jag i efterhand konstatera att jag talat med Bleckbergs mördare, i varje fall en av de misstänkta. Var det måhända samvetsbetänkligheter över Bleckbergs öde som präglat Torp Anders livsbetingelser i sin ensliga tillvaro?

Kronolänsman Karl Teodor Ståhl, (f. 6/7 1886 i Norrbärke) kom från Falun 1914 och tjänstgjorde på Sollerön fram till 1917, då han flyttade till Hosjö. Länsman Karl Ståhl verkade ha varit ganska aktiv under sin korta tid på ön. Han lär ha medverkat vid anläggandet av en ångbåtsbrygga i Bengtsarvet. Detta blev dock inte helt lyckat. Ångfartyget Gustaf Wasa, som trafikerade Siljan på sträckan Mora - Leksand, grundstötte eftersom kajen anlades för nära land. Ångbåtarna svarade på den tiden för en betydande del av varuleveranserna till Solleröns handelsmän. Detta resulterade i en revyvisa med bl.a följande textinslag: ”Ståhlen slog ner pålen”. Fjärdingsman var då Mats Olof Olsson, ”Masandes-Ull”, och han lär med anledning av visan ha yttrat: ”I a då int släj nid nånn pålä”.

Sollerö Hembygdsförening bildades år 1915 av bl.a. Karl Lärka, Håll Nils Mattson, Rull Anders Jönsson, Håll Anders Matsson. Länsman Karl Ståhl var intresserad och sannolikt var det han som kontaktade konstnären Gustaf Ankarcrona, som medverkade vid bildandet av föreningen. Länsmannen var en respektabel person i socknen och troligen i kraft av sitt ämbete valdes han till föreningens förste ordförande. Han blev dock endast kvar på Sollerön fram till 1917. När han flyttade visade det sig att han tog med föreningens första protokollsbok. Trots efter-

forskningar har den inte kunnat hittas och återbördas till Sollerön. Underlåtenheten tros dock inte ha varit uppsåtlig.

Kronolänsman Anders Styvén (f. 1883 i Skattungbyn) efterträdde Karl Ståhl 1917 och kom från en tjänst i Äppelbo. Länsman Styvén verkade ha varit en stillsam tjänsteman eftersom inga kända anekdoter finns i hans eftermäle. Under hans tid beslutade dock riksdagen 1917 om nya tjänsterelementen och detta medförde att en länsmans titel ändrades till **landsfiskal**. Styvén avflyttade således som landsfiskal till Hedemora år 1921.

Landsfiskal Per Kettisen (f. 10/4 1884 i Älvdalen) kom från Älvdalen 1921. Han var storväxt och stolt av naturen och ansågs ”sprättig” i sitt uppträdande. Kettisen var inte särskilt omtyckt bland folk på Sollerön, troligen passade inte hans läggning in på sollbyggarna. Någon lär ha yttrat att man lika gärna kunde tippa honom i sjön.



Landsfiskal Per Kettisen tillsammans med hustrun Emma utanför stugan i Rämna fåbodar i Älvdalen.

Gunborg Kettisen Sarén var en tid gift på Sollerön och bodde då på ”Duvlärbåkk”. Hon berättar att landsfiskal Per Kettisen var hennes farbror. Hennes far hette Ture Kettisen. Hon känner till att farbrodern var illa omtyckt på ön, troligen för att han ansågs vara ganska styvsint. Han var från Åsen i Älvdalen och hade en stuga i Rämna fåbodar. Hon vet att han på 20-talet även tjänstgjorde i Malung och Orsa men vilka omdömen folk i dessa socknar fällde om honom känner hon inte till.

Landsfiskal Kettisen bodde i Lärkagården i Gruddbo. En gång utsattes han för ett illdåd så till vida att någon brände av ett ”dritskot” utanför hans bostad. Tillvägagångssättet var så att ett kärl - en spann, tunna eller hink - fylldes med gödsel (kreaturs- eller människoavföring). En dynamitladdning stacks ner. Gärningsmännen bankade på landsfiskalens dörr, antände stubinträden och sprang därifrån. När dynamiten exploderade, spreds innehållet runt i omgivningen. Om landsfiskalen hunnit ut för att se vem som bankade på, kan man ju livligt föreställa sig effekten. Någon gärningsman anträffades inte. Det ansågs dock allmänt att äventyraren Nishans Axel var starkt misstänkt efter en kontrovers med landsfiskalen som avstyrkt Axels ansökan om tillstånd att bedriva drosktrafik. Nishans Axel hade ju varit i Amerika och även deltagit i första världskriget och hade där säkert lärt sig ett och annat. Se Sool-Öen 2006.

Landsfiskal Per Kettisen blev dock kvar på Sollerön fram till 1927 då han tillträdde tjänst i Malung.

Landsfiskal Torsten Engelbrekt Carle (f. 23/11 1898 i Ludvika) kom till Sollerön från Borlänge 1927 och hade sin tjänst på ön fram till 1932 då han flyttade till Dala-Järna. Landsfiskal Carle bodde på övervåningen hos bussägaren Bernhard Sundström.

Under Carles tid som landsfiskal på Sollerön fällde ett jaktlag från Gesunda en älg utöver tilldelningen. Det ledde till åtal och risk fanns att hela jaktlaget kunde bötfällas. ”Ptrottn” - Dunder Anders Jönsson - tog på sig hela ansvaret för att minimera böterna. Mats Anders Nilsson var fjärdingsman vid den tiden. När han kom för att driva in böterna, var Ptrottn inte hemma. Hustrun protesterade litet och framhöll att han inte hunnit få in pengarna från de andra i jaktlaget än. Det var alltså god solidaritet i jaktlaget, trots att det var Ptrottn som fått böta.

Vid ett annat tillfälle blev Ullupen (Skräddar Olof) i Rothagen åtalad för tjuvjakt. Han fälldes och dömdes till två veckors fängelse i Falun eftersom han inte hade pengar till att betala böterna. Ullupen var ägare till en motorcykel med sidvagn. När fjärdingsman Mats Anders Nilsson skulle införpassa honom till fängelset, vägrade han åka om han inte fick ta sin motorcykel. Mats Anders åkte med i sidvagnen och sedan fick han ta tåget tillbaka. En annan jägare var misstänkt för tjuvjakt men klarade sig från åtal därför att han levererade mjölk och grädde till Carles hushåll. Detta senare lär dock bara ha varit ”folkprat”.

Landsfiskal Holger Haugard (f. 10/5 1897 i Askersund) tillträdde tjänst på Sollerön 1932. Han kom närmast från Dala-Järna och han tycks ha skiftat tjänst med Torsten Carle. Även Haugard bodde i Sundströmshuset. Han var ogift men hade en hushållerska anställd. Han var ägare till en bil som han mestadels hade i

Sundströms garage. Han var dock ingen framstående chaufför. Många solleröbor kunde intyga att han gasade och for som en ”fryndpyl” (obalanserat pilskott) efter vägarna så gruset sprutade.



Landsfiskalsbiträdet Henning Jansson och Krång Nils (Krångan Niss) på byvägen utanför Norinsgården.

Landsfiskal Haugard hade en kontorsskrivare till sin hjälp och som höll reda på alla hans papper. Han hette Henning Jansson och var en originell person. Han var en spjuver, trollkarl och rolighetsminister. Om man såg en folkgrupp med barn och vuxna samlade uppe på Båkkan, kunde man vara säker på att Henning Jansson fanns i mitten och underhöll med trollkonster eller jo-jospel, som han införde på Sollerön. Han var även ägare till en resegrammofon med vev och denna brukade han ta med till Kaffestugan, som var en vanlig samlingsplats förr. Där spelade han grammofon ute vid borden sommartid. Favoritskivan var ”Det var på Capri vi mötte varandra...” med smörtenoren Sven-Olov Sandberg. Denne Henning Jansson blev en omtyckt och känd person på Sollerön. Han blev sedermera notarie på länsstyrelsen i Falun.

Haugard flyttade till Orsa år 1938 där han bosatte sig och skaffade också ett fritidshus vid sjön Gäsen norr om samhället.

Landsfiskal Nils Ivar Holmberg (30/10 1903 i Ragunda) efterträdde Haugard sedan han innehaft en tjänst i Folkärna. Han bodde på översta våningen i Konsum. Under andra världskrigets kristid rådde förbud att framföra motorfordon för privat

bruk och det tillhörde landsfiskalens uppgifter att utföra kontroller. I Gesunda stoppades bl.a. Anders Myhr som arbetade i Stockholm. Han åberopade sina goda kontakter med landsfiskal Carle - de hade bl.a. gemensamt uppvaktat landshövdingen angående Solleröloppet Siljan runt. Myhr fick åka vidare. Vid ett annat tillfälle blev det tumult när det populära dansbandet Solleröpojarna stoppades på väg till en danstillställning där de skulle spela. Malungskarlen Skinnar Algot var med och han ilsknade till och råkade i brottningskamp med fjärdingsmannen Mats Anders. När denne kom i underläge tog han till det förbjudna underlivsgreppet. Detta blev sedan självklart en revyvisa till många solleröbors glädje.

Ålper Erik minns en polisutredning om en stor torrfura i Garberg som vintertid fälldes av ett skogsarbetarlag, vilket närmast ansågs som en rättighet förr. Rättmätige ägare hade dock gjort polisanmälan. Han minns att landsfiskal Holmberg och fjärdingsman Mats Anders kom till kyrkogården, där ett lag var sysselsatta med anläggningsarbete. De skulle förhöra någon om furan. Mats Anders urskuldade sig litet med: "En´t ä um donda ljot torråkan nu attä". Han tyckte nog att det var en bagatell - men lagen måste ha sin gång. Hur det hela avlöpte minns inte Erik.

Vid ett tillfälle hade en känd snickare varit med om en trafikolycka i Mora men avvikit därifrån och kört hem till Sollerön. Vissa skador fanns dock på flaket till hans lätta lastbil. Landsfiskal Holmberg och fjärdingsman Mats Anders hade fått registreringsnumret och sökte upp snickaren. Denne hade skyndat sig att laga flaket. Han nekade men Mats Anders hade lutat sig mot flaket och upptäckte då att det var nymålat. Snickaren föll då till föga och erkände det han misstänktes för.

Under andra världskriget hade hemvärnet övningar under ledning av "Stenisen"-Flintull Anders Eriksson. Hemvärnsmännen förvarade sina vapen hemma. Att skjuta skarpt var intressant för oss yngre. Vibergs Erik var hemvärnsman och hans bror Lasse var min kompis. En dag lånade Lasse mausern olovandes och tog med en näve skarp ammunition. Erik var inte hemma. Vi begav oss österut till Moren där vi hittade en lada. Vi satte upp en papplapp och stegade ut hundra meter. Där lade vi oss och brassade på mot ladan så att stickorna yrde. Vi sprang sedan fram till ladan för att markera. Då hörde vi en djup och allvarlig stämma: "Vad skjuter ni med pojkar". En lättklädd landsfiskal Holmberg stod i buskarna femtio meter från oss med händerna i sidorna. Vi svarade artigt vad vi höll på med. Han kom dock aldrig fram till oss och frågade efter namn. Vi sprang tillbaka och hämtade geväret och skyndade oss till Vibergsgården, lättade och något förvånade över att ha kommit undan så lindrigt. Efteråt berättade Lasse att han sett landsfiskalen komma cyklande österifrån - tillsammans med en kvinna. Hade han möjligen njutit av en herdestund i buskarna medan vi sköt skarpt ?

Landsfiskal Holmberg lämnade Sollerön sedan han fått en tjänst i Borlänge.

Under 1940-talet organiserades polisväsendet om och Sollerön ingick i Mora polisdistrikt där även Venjan och Våmhus ingick. **Landsfiskal Olof Bergman** blev då chef för hela distriktet och någon högre tjänsteman blev därefter inte förlagd på Sollerön. Av vissa dokument framgår att en extra polisman Viljo Viktor Johansson (f. 31/1 1913 i Hietaniemi, Norrbotten) tjänstgjort på Sollerön från 1939. Han verkade ha varit ganska anonym. Han kom från Sundsvall och flyttade till Dala-Floda 1946. Ålper Erik minns att en släkting som hette Axel, tog namnet Hållgård och var en tid fjärdingsman i Venjan. Han dog ung och tjänstgjorde aldrig på Sollerön. Efter fjärdingsman Mats Anders Nilssons pensionering förordnades polis-konstapeln Karl-Erik Ingel (f. 19/10 1922 i Venjan) att tjänstgöra på Sollerön. Han förflyttades efter en tid till Mora som vakthavande befäl.



Det sista dalaupproret 1743 leddes av bl.a. Skinnar Per Andersson från Myckelbyn. Teckn. Jordi Arkö.

Det allvarligaste brott som någon solleröbo varit delaktig i är dock högförräderi. Den dåvarande riksdagsmannen Skinnar Per Andersson från Myckelbyn ansågs vara en av de ansvariga för det sista egentliga bondeupproret 1743 och dömdes till döden. Sedan upproret slagits ned i Stockholm, fick han sin dödsdom tillsammans med fem andra dalkarlar och halshöggs på galgbacken (mellan nuvarande Gullmarsplan och Hammarbyhöjden) i januari 1744. Den brottsliga handlingen skedde inte på Sollerön men den remarkabla händelsen är ändå ett dystert inslag i den äldre rättsskipningen. Se Sool-Öen 1980. Även Bus Matts Persson och Rullpers Anders Persson från Bengtsarvet dömdes till spöslitning och straffarbete ”å behaglig tid” på fästning för medverkan i upproret. Efter Skinnar Per har Sollerön inte haft någon representant i riksdagen, men detta har sannolikt andra orsaker än hans trista öde.

De flesta större händelser som berört rättsväsendet på Sollerön under de senaste seklen har utförligare relaterats i vår hembygdsbok Sool-Öen tidigare och intresserade rekommenderas utförligare genomläsning. Smärre händelser som inte utretts eller som hämtats från det muntliga berättandet kan dock i någon mån krydda de brottstycken som återgetts.

Helmer Nilsson